

קידושי כסף

א. תוקף קידושי כסף

המשנה במסכת קידושין (ב) מונה את הדרכים בהם ניתן לקדש אישה: כסף, שטר וביאה. הגמ' מביאה מקור לימוד לכל אחת מן הדרכים הללו, ומכך ניתן להסיק בפשטות שכל דרכי הקידושין הם מדאורייתא.

אולם, רש"י (כתובות ג. ד"ה "שויה") מביא דעה בשם רבותיו, שקידושי כסף הם מדרבנן בלבד.²

ייתכן שזוהי גם עמדת הרמב"ם: בהלכות אישות (א:ב) פוסק הרמב"ם, שקידושי כסף הם "מדברי סופרים" בלבד. פסק זה נראה תמוה, אך הרמב"ם בתשובה (מהדורת בלאו, סימן שנ"ה) מסביר, שכל דבר שאינו כתוב בפירוש בתורה, אלא נלמד בדרשה - נחשב לדברי סופרים, אלא אם כן אמרו חז"ל בפירוש שהוא מן התורה.

על פי דברים אלו, קידושי ביאה הם דאורייתא משום שנאמרו במפורש בתורה - "כי יקח איש אשה ובעלה" (דברים כ"ד:א).³ קדושי שטר אמנם נלמדו על ידי דרשה, אך הגמ' (קידושין ט:ט) הבינה מעצם קיום האפשרות של היות נערה מאורסה בתולה, שקידושי שטר הינם דאורייתא. קידושי כסף נלמדו מדרשה (שם ב., ג.), אך לא נאמר בגמ' שהם מדאורייתא ולכן סיוגם הרמב"ם כ'דברי-סופרים'.

לכאורה, המושג 'דברי סופרים' מורה על כך שתוקף הדין הוא דרבנן בלבד. ברם, הרמב"ם לא הזכיר חילוק בין סוגי הקידושין (כסף, שטר או ביאה), במקרים בהם יש השלכה לשאלה האם הקידושין הם מדרבנן או מדאורייתא ולכן לא ברור מהו התוקף של 'דברי סופרים' על פי הרמב"ם.⁴

1 עיין קידושין ב., ג.; ד.; ה. ..

2 כך הם מסבירים את ההווא אמינא בגמ' (כתובות שם) שחכמים יכולים להפקיע רק קידושי כסף. יש לציין כי רש"י עצמו מתנגד לגישה זו, ודוחה אותה במספר ראיות.

3 הגמ' בקידושין (ט:ט) מבינה שפסוק זה הוא המקור לקידושי ביאה.

4 ניתוח המושג 'דברי סופרים' ברמב"ם סבוך למדי, ואכמ"ל. הבעיה הבסיסית היא שקשה לומר שקידושי כסף הם דרבנן, ואכן רבים הבינו שגם הרמב"ם מסכים לכך שבעצם הם דאורייתא (עיין למשל בכסף משנה ובלחם משנה על אתר). ברם, אם כן לא ברור מדוע הרמב"ם מכנה דין זה בשם 'דברי סופרים'. כמו כן, עיין ברמב"ם הלכות אישות ג:כ ובשינויי הנוסחאות שם.

ב. שווה כסף בקידושין

המשנה בקידושין (ב) קובעת שאין חובה לקדש על ידי כסף ממש, אלא ניתן לקדש גם על ידי כל דבר ששווה כסף (לדעת בית שמאי יש צורך בשווי של דינר, ולדעת בית הלל - בשווי של פרוטה).

ניתן להבין דין זה בשתי דרכים:

א. **אין כלל דרישה לכסף כמטבע.** העיקר הוא השווי הכלכלי, ולכן ניתן לקדש בכל דבר בעל ערך ממוני (מעל לשווה פרוטה) גם אם אינו כסף. לכן, ניתן לקדש בשווה כסף, אף אם לא ניתן להמירו לכסף.

ב. **יש דרישה עקרונית לקדש אישה במטבע כסף, אבל ניתן לקדש בשווה כסף כתחליף לכסף,** משום שהוא בר המרה לכסף.

ניתן למצוא שני מקומות בהם עולה שאלה זו:

1. מקור הלימוד. התוס' (קידושין ב. ד"ה "בפרוטה") נדרשים ללימוד מיוחד על מנת להסיק ששווה כסף ככסף. תוס' כנראה הבינו שצריך דווקא קידושין בכסף, ולכן יש צורך במקור מיוחד ללמד על האפשרות לקדש בשווה כסף.

הרשב"א (שם ד"ה "בדינר") והריטב"א (שם ד"ה "ובכסף")⁵, לעומת זאת, סוברים כי אין צורך בלימוד מיוחד לשם כך, כיוון שבכל מקום שישנה דרישה לכסף, גם שווה כסף מועיל (להוציא מספר מקומות בהם ניתן היה לחשוב ששווה כסף לא יועיל). נראה שלהבנתם ניתן לקדש בכל דבר בעל ערך ממוני כלכלי - אין צורך דווקא בכסף, ולכן לא צריך דרשה מיוחדת שתוסיף לנו גם שווה כסף.

2. הגמ' (קידושין ז: דנה בשאלה האם יש צורך בשומא (הערכת שווי מדוייקת) כדי שהקידושין יחולו, במקרה ואדם קידש אישה בבגדים בלויים - "שיראי" - שקשה להעריך את שוויים הממוני. בגמ' מובאת דעה שישנה מחלוקת בשאלה זו במקרה שהמקדש אמר "התקדשי לי בכל דהו", וברור לכל ששווי השיראי עולה על פרוטה: רבה סובר שאין צורך בשומא, ואילו לדעת רב יוסף צריך שומא - "שווה כסף הרי הוא ככסף, מה כסף דקיץ אף שווה כסף נמי דקייץ".

ניתן להבין שעל פי דעת רב יוסף המצריך שומא, ישנה דרישה עקרונית לכסף, אך על ידי שומת ערכו הכספי של החפץ ניתן להדביק לו תווית של 'כסף', ובכך הוא נהפך לתחליף נאות לכסף. רבה, הסובר שאין צריך שומא, סובר ששווה כסף מועיל בפני עצמו ולא כתחליף לכסף. לכן, אין כל צורך בשומת הערך הכספי של ה"שיראי" כדי להגדירם ככסף.

5 כך גם סבור הרמב"ן (ד"ה "בדינר") באחת משתי אפשרויות שהוא מציע.

ג. קידושין על ידי הנאה

המשנה בקידושין (סו.) קובעת שאישה יכולה להתקדש בהנאה, למשל על ידי כך שהמקדש ידבר עם גורמי השלטון בכדי שיעזרו לה, או על ידי כך שיבצע עבודה עבורה מסוימת, כמו פועל.

ניתן להבין דין זה בשתי דרכים:

1. **הקידושין מתבצעים על ידי מחילת חוב.** המקדש מבצע פעולה עבור האישה, וכתוצאה מכך נוצר חוב. האישה מתקדשת על ידי מחילת הבעל על החוב, וכך בעצם מועבר אליה שווי ממוני, ובשווי זה היא מתקדשת.⁶
2. **הקידושין מתבצעים בהנאה עצמה.** האישה מקבלת הנאה ברמת שווי של שווה פרוטה ובהנאה זו היא מתקדשת. לפי הבנה זו אין צורך עקרוני בהעברת כסף, אלא גם העברת הנאה מופשטת יכולה ליצור קידושין.

לכאורה, ישנה סוגיה מפורשת התומכת בהבנה הראשונה: הגמ' (סו.) תולה את האפשרות לקדש בהנאה במחלוקת בדיני שכירות - האם "ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף" (חוב השכירות מצטבר והולך) או "אינה לשכירות אלא לבסוף" (חוב השכירות נוצר בבת אחת כולו בסוף השכירות). ההסבר לכך הוא, שאם 'אינה לשכירות אלא לבסוף' ניתן לקדש בהנאה, כיוון שבבת אחת - בסוף השכירות - נמחל לאישה חוב השכירות כולו, ששוויו הוא לפחות פרוטה. אם 'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף', אזי בכל רגע ורגע נמחל חלק מן החוב, וכיון שחלק זה הוא פחות משווה פרוטה, לא ניתן לקדש כך. מכך נראה שהגמ' הבינה שקידושין בהנאה מתבצעים על ידי דמי השכירות, ולא בהנאה כשלעצמה.

ברם, מדברי תוס' (קידושין נב: ד"ה "המקדש") נראה שניתן בכל זאת להבין שהקידושין נוצרים בהנאה עצמה:

המשנה בקידושין (סו.) קובעת שכהן לא יכול לקדש אישה בבשר קדשים המגיע לו. תוס' מעמת את המשנה הזו עם המשנה הקובעת שניתן לקדש אישה על ידי הנאת האישה, והרי גם נתינת בשר קדשים הוא הנאה לאישה. התוס' מסבירים כי רק כאשר ניתן ליטול שכר על הנאת האישה ניתן לקדש בה, ומכיוון שלא ניתן ליטול שכר על נתינת בשר קדשים - שהרי הוא ממון גבוה - לא ניתן לקדש בבשר קדשים. כלומר, על פי התוס' ניתן להבין כי אמנם המוקד בקידושין על ידי הנאה הוא עצם ההנאה, אך יש צורך שההנאה תוכל להיות מתורגמת לשווי ממוני בפועל, בכדי שתהיה מוגדרת כהנאה ממשית. קישור

6 אין כאן בעיה של קידושין על ידי מחילת חוב, שבהם קובעת הגמרא (סו. מו.) שאינם תופסים, כיוון ששם מדובר על חוב ישן והכסף כבר לא נחשב כקיים כי "מלוה להוצאה ניתנה". כאן, יצירת החוב מוגדרת כבר מההתחלה כעומדת להימחל ולעבור לאישה, ולכן יש כאן העברה ממשית של כסף.

הגמ' למחלוקת לגבי שכירות פועלים נובע מן הדרישה שפוטנציאלית יהיה ניתן לגבות כסף על ההנאה, בכדי להגדירה כהנאה ממונית, אף על פי שאין כאן ממש העברה ממונית.

ד. קידושין על ידי הלוואה

הגמ' בקידושין (י:ד) דנה במקרה של קידושין על ידי מלווה, כלומר איש הלווה לאישה כסף, ולאחר מכן הוא רצה להפוך את ההלוואה לכסף קידושין⁷. הגמ' קובעת שלא ניתן לקדש במלווה, וההסבר לכך (שם מ:ז) הוא שאחרי ההלוואה כסף ההלוואה אינו שייך עוד למלווה - 'מלווה להוצאה ניתנה'⁸.

אופי הדין

ניתן להציע שתי הבנות לדין זה:

1. **דין כללי בכל התורה.** לא ניתן לראות את המלווה כמחזיק בכסף החוב, ולכן הוא לא יכול לבצע שום פעולה ממונית באמצעות כסף ההלוואה.
2. **דין ספציפי בקידושין.** דווקא בקידושין ישנו עיקרון לפיו האישה צריכה לקבל הנאה חיובית מהבעל. במחילת חוב לא נוצרה נתינה חיובית אלא רק סילוק של חוב קודם⁹.

בשאלה זו נחלקו הראשונים:

תוס' (ב"מ מו: ד"ה "יש") משווים את הדין בקידושין לדיני קניינים ממוניים, וקובעים שלא ניתן לקנות על ידי כסף ההלוואה, כשם שלא ניתן לקדש על ידיו.

לעומת זאת, הרמב"ם (מכירה ז:ה) מחלק בין קניינים ממוניים וקידושין בקובעו שניתן לקנות במלווה קרקע¹⁰ אף על פי שאי אפשר לקדש בו אישה.

נראה, כי הרמב"ם סבור כהבנה השנייה לעיל - בקידושין יש חשיבות לכך שהאישה תהנה בצורה חיובית ולכן לא ניתן לקדש על ידי מחילת הלוואה, שהיא רק סילוק של חוב קודם, ולא יצירה חיובית חדשה לטובת האישה. בקניין, לעומת זאת, הדבר היחידי שחשוב הוא העברה משפטית של ממון מן המוכר לקונה, ואין צורך למעשה חיובי, יוצר.

7 העובדה שאין כאן ממון בעין לא אמורה להפריע, כיוון שניתן, כפי שהובא לעיל, לקדש על ידי דיבור לשלטון, למשל.

8 ברם, הגמ' קובעת שניתן לקדש בהארכת זמן הפרעון, ורש"י (שם ו: ד"ה "לא צריכא") אף מוסיף שניתן לקדש על ידי ההנאה הנוצרת מהמחילה.

9 הדבר יהיה מובן יותר על פי הבנת הגמ' (נדרים לג.) שפירעון חוב הוא "אברוחי ארי בעלמא" - לא העברה ממונית ממשית, אלא רק סילוק של החוב.

10 יתכן שזו גם שיטת רש"י בב"מ (סג. ד"ה "יש לר"), וכך גם הבין הגר"א (שם, אות א' בהגהותיו לגמ').

התוס' סוברים כהבנה השנייה - אין עיקרון ייחודי של העברה חיובית בקידושין, והקידושין נפסלים בגלל הדין הכללי של 'מלוה להוצאה ניתנה'.

את מחלוקת הרמב"ם והתוס' - האם יש עיקרון ייחודי בקידושין של הנאה חיובית שצריכה האישה לקבל, או שמספיקה העברה משפטית של כסף - ניתן לראות בעוד מקומות:

א. הרמב"ם (אישות ה:יד) סובר שכאשר אדם קידש אישה במלווה שיש עליו משכון והחזיר לאישה את המשכון, האישה מקודשת, "שהרי היא נהנית במשכון מעתה והרי הגיעה הנאה לידה". לשון הרמב"ם מורה על כך שעיקר הקידושין אינם מתבצעים על ידי המשכון, אלא על ידי ההלוואה¹¹ - ההלוואה אמנם נחשבת לממון, אך יש צורך נוסף בהנאה, אותו מספקת החזרת המשכון.

לעומת זאת, לדעת התוס' (קידושין יט. ד"ה "במלווה") אין צורך להעביר את המשכון מהבעל לאישה, אלא מספיק שהבעל ימחל על החוב, וכך מבחינה ממונית חוזר המשכון לבעלות האישה.

ב. הגמ' בקידושין (י:) קובעת שלא ניתן לקדש אישה במתנה על מנת להחזיר, אף על פי שניתן לקנות על ידי כך נכסים, "לפי שאין אישה נקנית בחליפין".

התוס' (שם ד"ה "לבר") הסבירו שזו רק בעיה מדרבנן. לעומת זאת, הרמב"ם (אישות ה:כד) סובר שאין אישה מתקדשת במתנה על מנת להחזיר, משום שיש חסרון בהנאה - כל הבעלות היא בעלות זמנית "ולא הגיע לידה כלום".

ג. הגמ' בקידושין (י:) קובעת שאם אמרה האישה "תן מנה לפלוני ואקדש אני לו" - מקודשת מדין ערב. הרמב"ם (אישות ה:כא) מסביר שהקידושין במקרה כזה מתבצעים על ידי הנאה שיש לאישה בכך שמאמינים וסומכים עליה להוציא כסף לאדם אחר, כמו שקורה בהלוואה בערבות.

לעומת זאת, לדעת תוס' (ב"מ נו: ד"ה "לספק") אישה מתקדשת מדין ערב כיוון שרואים את הערב כאילו קיבל את ההלוואה והעביר אותה ללווה - אף על פי שאין כאן הנאה ממשית לאישה, היא מתקדשת מעצם ההעברה הממונית שבוצעה על ידי הבעל.

11 עיין ביאור הגר"א לשו"ע אה"ע כח:לג.